

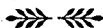
tagozatban fontos. Miután a legszükségesebb elveket feltétlenül a gyakorlattal kell összekötni, ezért ezeket a tanuló életének egyes mozzanataival kapcsoljuk. Például az olvasmányok erkölcsi vonatkozásait legtöbb gyermek megérzi, a saját életére történő alkalmazás azonban már sokszor nem sikerül. Pedig az olvasmányokban rejlő „példák” jól szemléltetnek egy-egy erkölcsi követelményt, azonban a gyermek életében teljesen azonos, vagy ahhoz könnyen hasonlítható eset talán sohasem fordul elő. Így a konkrét tény szemléltetése nem elég hatásos. Nyugodtan elmondhatjuk, hogy csupán elméleti esetről van szó, amiből előbb a konkrétabb életre, majd innen kiindulva lehet és kell az általános erkölcsi követelményhez eljutni.

Összegezve: A konkrét tények nyújtását típusesetek alapján tárgyaltuk. A csoportosítás szempontja az volt, hogy az elsődleges pszichikus felfogás és a gondolkodás további mozzanatai tekintetében egyező eseteket vonjunk egybe. Mindezzel hangsúlyozni kívántuk, mennyire más a konkrét anyag szerepe, amikor a „mi” iskolánk udvaráról, amikor a gyümölcsfáról, a mocsárról, a mondat részéről, a becsületes emberről, a szocialista munkásról, a megbízhatóságról stb. beszélünk.

Az alsó tagozatban folyó oktatás indukciós jellegű. A felső tagozatban is ez a jellemzőbb. Ez felel meg a gyermek gondolkodásának.

A tényanyagnyújtás az órának valamennyi részében előfordulhat és szükség-szerűen elő is kell fordulnia, valahányszor egyes eset, vagy valamilyen *általános* megértéséhez akarunk eljutni.

(Folytatás következik)

DR. ZSÁMBÉKI LÁSZLÓ

intézeti tanár, Szeged

A sematizmus veszélye az általános iskolai tanulók társadalmi fogalmainak kialakulásánál

Az 1962-ben közzétett NEVELÉSI TERV 1/b. fejezete foglalkozik az általános iskola I–IV. osztályában kialakítandó legfontosabb személyiségjegyekkel. Ennek keretében, a szocialista hazafiság és proletár internacionalizmus nevelése folyamán, többek között a következő feladatot tűzi ki.

„... Ismerje a múltban kizsákmányolt népek, a munkásoknak és a paraszto-knak a helyzetét, életük egyes epizódjai (munkájuk, mostoha lakás- és életviszonyaik) alapján. Legyen tudomása az elnyomott népek a jobb sorsért folytatott küzdelmeiről, a földesurak, a gyárosok ellen vívott harcáról. Ismerjen népi hősokeket. Ismerked-jék a munkásság és parasztság önfeláldozó harcosainak, az úttörők példaképeinek életével. Ébredjen benne együttérzés a múltban kizsákmányolt munkásokkal és pa-rasztokkal, valamint gyermekeikkel szemben. Gyűlölje a kizsákmányolást, amely lehetővé teszi, hogy egyik ember dolgoztassa a másikat, és gazdagodjék annak mun-kájából.” (1;37)

A fentieket konkrét feladatként a IV. osztály tanulója számára az alábbi módon fogalmazza meg:

„c/b A dolgozó nép megismerését és a nép iránti pozitív érzelmek felébresztését szolgáló tevékenységi formák:

IV. osztály

13. Hasonlítsa össze az olvasmányok, a megismert történetek, elbeszélések tartalma alapján a munkások és a gyárosok, a parasztok és a földesurak életét, s alkosson ítéletet mind-ezek alapján a kizsákmányolásról.” (1;63)

Annak felmérése érdekében, hogy milyen feladatot ró ez a terv-pont az általános iskola IV. osztályának tanítóira, illetve annak megállapítására, hogy milyen nehézségekkel kell itt megküzdeniük, vizsgálatot folytattunk az itt szereplő társadalmi fogalmakra vonatkozóan. Azt igyekeztünk megállapítani, hogy fenti feladatban szereplő öt jelentős társadalmi fogalom: *munkás*, *gyáros*, *paraszt*, *földesúr*, *kizsákmányoló*, milyen tartalommal, milyen fogalmi jegyekkel szerepel az általános iskola IV. osztályában a tanulók tudatában.

Ennek a kutatómunkának folyamán többek közt feltárult, hogy a tanulók társadalmi fogalmai többször felszínesek, bizonytalanok és sematikusak.

A vizsgált fogalmak közül még legtisztább a *munkás* és a *paraszt* fogalmi tüközdése, de itt is jelentkezik a sematizmus.

A *munkás* fogalmának kialakításában leegyszerűsítés, hogy a megkérdezett tanulók többsége a *m u n k á s* és a *d o l g o z ó* fogalmakat azonosítja. — „A munkások azok, akik dolgoznak.” — „A dolgozó népet munkásoknak nevezzük”. Jó részük viszont helyesen „leszűkíti” a munkás fogalmát a „gyári dolgozó” fogalomra. — Munkások azok, „akik a gyárban dolgoznak”. — „Az iparban, gyárakban és más munkahelyeken dolgozó emberek.”

Más vonatkozásban (ami lényegében ugyancsak a munkás és a dolgozó fogalmak azonosítása) kiszélesítik a munkás fogalmát azokra is, akik „gyárakban vagy irodában dolgoznak”, „gyárban, üzemben, tsz-ben dolgoznak.”

Néhány tanuló a munkás meghatározásánál felosztást is végez, s megkülönbözteti a *szellemi és fizikai munkást*. Ilyen megnyilatkozások a következők: „Van szellemi és fizikai munkás. A szellemi munkások irodában készítik el a tervet. A fizikai munkások teljesítik a tervet.” — „A fizikai munkás erejével dolgozik. A szellemi dolgozók eszük segítségével segítik a többi.” Ez a felosztás ismét a munkás „kiszélesített” fogalmával dolgozik, vagyis a „dolgozó” fogalmát osztályozza. Jellegzetes, hogy a második változat már „*fizikai munkás*”-ról és „*szellemi dolgozó*”-ról beszél, tehát — ha nem is tudatosan — a „munkás” fogalmát a leszűkített értelemben veszi.

A *paraszt* fogalma általában tiszta, ha a fogalom jegyei szűkek és szegényesek is. A legtöbb tanuló megemlíti, hogy a parasztek azok, „akik a földet művelik”. Néhányan termékeket is felsorolnak vagy a tanyai életmód egy-két jellegzetességét fűzik hozzá a meghatározáshoz. Többen megkülönböztetik a régi nüstelen vagy szegényparasztot a mai termelőszövetkezeti paraszttól. Igen sokan kifejezik a paraszt földesúr általi kizsákmányoltságát (jóval többen, mint a munkás kizsákmányoltságát), meghatározatlan idejű, nehéz munkáját.

De itt már több a sematikus válasz, amelyek közül a legjellegzetesebbek a következők: „Parasztoknak nevezzük azokat, akik szegények és az uraknak szolgálnak.” — „Akik nyomorúságban élnek.” — „Szegény emberek. Pénznélküliek.”

Van azután helyes, sőt logikailag is szabatosnak tekinthető meghatározás. Pl. az egyik IV. osztályos leánytanuló az alábbi meghatározást adta: „Parasztoknak

nevezzük azokat az embereket, akik régen az urak földjén dolgoztak látástól vakulásig, de mégis csak annyi bért kaptak, hogy a betevő falat meglegyen. Ezek ma már termelészövetkezetbe tömörültek, mert a nagyobb földön jobban ki lehet használni a gépeket.” — Ez a felelet azt mutatja, hogy az általános iskola IV. osztályos tanulói közül néhánynál igen magas szintre emelkedhet egy-egy társadalmi fogalom.

Már zavarosabbak, sematikusabbak a tanulók ismeretei a *földesúr, gyáros, kizsákmányoló* fogalmakkal kapcsolatban.

A *földesúr* fogalmának meghatározásánál még a többség helyesen állapítja meg, hogy a földesúr: „akié a föld”, — „nem ő dolgozik a földjén, hanem a szegényeket dolgoztatja”, — „a nyomorgó parasztok urai, akiknek nagy darab földjén parasztok dolgoznak”, „akiknek földbirtokuk van, de a földön nem ők dolgoznak” stb. — de jelentős számúak a sematikus válaszok is.

Ilyen sematizmus található az alábbi feleletekben: a földesurak azok „akik régen uralkodtak”, — „aki gazdag és irigy és a parasztoktól elvesz minden vagyont”, — „akik csak a pénzüket számolgatják”, — „aki gazdag, a másikkal nem törődik és kevélykedik” — „akik nem dolgoznak, csak esznek-isznak, kapzsik és fősvények”, — „aki elnyomja és kizsákmányolja a népet” — „akik a szegény népet nyomorgatták és nem törődtek a nincstelenekkel”, — „akik nagyon kegyetlenek, sokszor elverik a szolgálikat”, — „mérgesek és dolgoztató emberek” stb.

Ezek a válaszok azt mutatják, hogy a tanulók jórésze még elemi szinten sincs tisztában a földesúr fogalmának lényegével. Konkrét, szemléleti és másodlagos jegyeket említ. Olyan jegyeket, amelyek más kizsákmányolónál is megtalálhatók, tehát nem faji megkülönböztető jegyei a földesúrnak. Mindez abból adódik, hogy ezek a tanulók az olvasmányokból, a tanító elbeszéléseiből nem a lényeges ismertető jegyeket ragadták meg, hanem a szemléletesebb ismertető jegyeket.

A *gyáros* fogalmával kapcsolatban igen nagy azoknak a tanulóknak a száma, akik azonosítják a gyáros és a munkás fogalmát. Ezek arra a kérdésre, hogy kit nevezünk gyárosnak és mit tudsz róla? — azt a választ adták: „akik a gyárban dolgoznak.”

A helyes válaszok („Akié a gyár, ahol az emberek dolgoznak”) mellett olyanok is akadnak, akiknek a válasza kettős értelmű: „Akié a gyár és ott dolgoznak”. Ezekből a válaszokból, amelyek a gyárost, mint gyártulajdonost is feltüntetik, az is érthető, hogy ezek „ott dolgoznak”.

Sematikus válaszok a következők: „Gyárosoknak nevezzük az urakat, akik dolgoztatják az embereket és kevés pénzt adnak” — „Gyárosoknak a régi nagyurakat nevezzük, akik nagyon sokat sanyargatták az akkor élő népet.” — „A gyárosok azok, akik ingyen dolgoztatják a szegény embereket”. — „A gyárosok szinte urak, akik nagyon gazdagok” stb. —

A legnehezebben felfogható fogalomnak — a felmérés tanulsága szerint — a *kizsákmányoló* fogalma bizonyult az általános iskola IV. osztályában. A megkérdezettek igen kis része adott szabatosan helyes választ, természetesen az életkornak megfelelő szinten. Ezek egyike a következő feleletet adta arra a kérdésre, hogy kik a kizsákmányolók és miért nevezzük őket kizsákmányolóknak? — „A kizsákmányolók lehetnek grófok, hercegek, bárók, földesurak, gyárosok, császárok. Ezek a nép munkájából élnek. Nem szabatos, de helyes irányú feleletet már többen adtak. Ezeknek a feleleteknek válaszerince, hogy kevesebb bért kaptak a dolgozók, mint munkájuk értéke. Tipikus megfogalmazásuk: „Dolgoztatják a népet, viszont nem fizetik meg” (ti. a kizsákmányolók). „Kevés pénzt adnak.”

A sematikus megoldások igen különfélék. A legnagyobb részük a kizsákmányolás „rablás” jellegét ragadta meg, s ezt vagy leegyszerűsíti, vagy túlzottan általánosítva a kizsákmányolást azonosítja mindenféle rablással.

A leegyszerűsítés tipikus formája, hogy a kizsákmányoló a kizsákmányolt vagyont elrabolja. Pl. „A kizsákmányoló saját tulajdonná akarja a másik megkezesített pénzt és vagyont, át akarja venni, hogy ő legyen a gazdagabb.” — „A kizsákmányoló az urak. Azért nevezzük őket kizsákmányolóknak, mert elveszik a szegény embertől azt a kis földet is.” — „A kizsákmányoló az urak és szolgálk. A szegény ember kicsinyke vagyont is elveszik. Búzáját, gabonáját.”

A rablással való azonosítás több fajtája található a tanulók feleleteiben. Egyik változatban a tolvajlással és a rablással közvetlenül azonosítják a kizsákmányolást. Pl. „A gyengébbet kirabolja, vagy a gazdagabb elveszi a szegénytől azt a kis vagyont is, ami van. A mai nyelven tolvajok, rablók, betörőknek nevezzük.” — „Akik a szegény népet kirabolták. Legtöbbször csapatostól jártak.” — „Akik lopnak, hazudnak és betörők, azok a kizsákmányolók.”

Másik változat már történelmi elemeket tartalmaz: „Akik az országokat kizsákmányolják, a néptől elveszik az életet.” — „A kizsákmányoló közé tartoznak pl. a törökök, tatárok, a besenyők, akik nem a saját kenyereken élnek, hanem a dolgos nép kenyerén.”

Az a tény, hogy ezek a változatok mind messze eltérnek a kizsákmányolás fogalmának lényegétől, mely szerint az az ember a kizsákmányoló, aki más többletmunkájának jelentős részét magáné tartja meg, arra mutat, hogy a IV. osztályban feldolgozott olvasmányok, illetve ezzel kapcsolatos megbeszélések eddig alkalmazott módszereit tökéletesíteniünk kell. Ennek szükségességére a neveléstudomány eddig is felhívta a figyelmet: „Az általános iskola alsóbb osztályaiban tanult epizódokkal készítjük elő a történelem rendszeres oktatását... Bármennyire is egyszerűek ebben az életszakaszban a tanulók történelmi képzetek és fogalmai, harcolnunk kell ezek sematikus volta ellen. Sok tanuló, ha jellemeztetjük velük a királyokat, földesurakat, egyszerűen azonosítják őket a rablók, zsiványokkal. A történelmi alakkokról konkrét, színes sokoldalú képet kell a gyermekek elé tárunk, hogy az ilyen durva általánosításokat elkerüljük.” (2;168)

Rövid beszámolóink célja most csak a figyelemfelhívás volt. A Nevelési Terv a következőkben valóság lesz, s a benne körvonalazott feladatokkal minden nevelőnek számolnia kell. Felhívjuk kártársaink figyelmét a tanulmányban vizsgált nevelési feladatnál azokra az elferdülési és eltorzulási lehetőségekre, amelyek általános iskolai alsó tagozatos tanulók társadalmi fogalmainak kialakítása közben előfordulhatnak. Ha a nevelési feladatok megvalósítója egy-két jobb tanuló válaszaiból talán eredményesnek látja majd tanítását, vizsgálja meg, hogyan tükröződnek a fogalmak a közepes vagy ennél gyengébb tanulóinak tudatában. Beszámolóink most a sematizmus veszélyére kívánja a tanító kártársak figyelmét felhívni, de vizsgálatainknak további eredményeiről adott későbbi tudósításainkkal segítséget kívánunk nyújtani a későbbiekben is arra, hogy nevelési tervfeladataikat minél sikeresebben teljesíthessék.

Felhasznált művek:

1. *Nevelési Terv*. OPI. Budapest, 1962.
2. *Agoston György*: *Pedagógia*. A nevelés elmélete I. rész. Budapest, Tankönyvkiadó, 1959.